

HZ. ALİ DÖNEMİ SİYASİ VE FİKHİ GELİŞMELERİN MEZHEPLERİN OLUŞUMUNA ETKİSİ*

Mehmet ÖZTÜRK**

Öz

Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayan süreç, Hz. Ali döneminde önemli karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Hz. Ali döneminde yaşanan ve sahabe kanunun dökülmesine varan bu ihtilaflar, siyasi ve itikadi mezheplerin teşekkülüne etki etmiştir. Hz. Ali dönemindeki ayrışmalar sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir ve sonucunda Haricilik, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet ekolleri ve bunların alt bölümleri oluşmuştur. Hz. Ali dönemindeki gelişmeler siyasi ihtilaflarla sınırlı değildir. Bu dönemde yapılan ilmi faaliyetler de fikhî mezheplerin oluşumuna etki etmiştir. Çalışmamızda bütün bu etkenlerin sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Siyasi karışıklıklar belli bir dönemi ilgilendirir ancak Hz. Ali dönemindeki siyasi olaylar günümüze kadar gelen bazı mezheplerin çıkış noktasını teşkil ettiği için bu zaman dilimine ait her ayrıntı önem arz etmektedir. Bu dönemin fıkha dair katkılarının da asırlar boyu devam ettiğini aktarmamız da çalışmamızın bir diğer önemli boyutunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sahabe, Mezhepler, Fıkıh, İhtilaf, Hilafet.

The Effect of Political and Jurisprudential Events in the Time of Ali to the Formative Period of Madhhabs

Abstract

The period which begins with Hz. Osman's martyrdom caused so many complexity in Hz. Ali's period. These controversies which gave rise to companions' deaths in Hz. Ali's period, affected the rising of the political and sectarian creed. As a result of these decays, Khârijism, Shia, Mu'tazilite and Ahl-i Sunnah scholars and subchapters of them have formed. The advancements in Hz. Ali's period aren't restricted with political controversies. Also scholarly movement, affected the consistence of jurisprudence madhhabs. In this study, all of these factors' reasons and results have been emphasised. The political confusions is limited to a certain period but the political events in Hz. Ali's period until today builds the starting point for some of the madhhabs. For these reason every detail is important in this period. Contributions of this period to the Islamic law also continued throughout the century's, shows another important aspect of the study.

Key Words: Companions, Madhhabs, Fiqh, Controversy, Khilafat.

* Bu çalışma, "İslam Hukuku'nun Teşekkülü Sürecinde Hz. Ali'nin Rolü" adıyla Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda yaptığımız doktora tezimizin muhtelif bölümlerinden yararlanılıp genişletilerek ve yeniden gözden geçirilerek müstakil makale haline getirilmiştir.

** Dr., Elazığ Kıbrıs Şehitleri İÖO, ozturkm23@hotmail.com.

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında zamanla, siyasi ihtilaflar ve görüş farklılığına dayanan bir takım gruplaşmalar meydana gelmiştir. Hız. Peygamber'in zamanından uzaklaşmakla orantılı olarak, ihtilaf ve anlaşmazlıklar çoğalmıştır.

Sahabe dönemindeki siyasi ve fıkhi ihtilaflar zamanla yerini mezhepsel oluşumlara bırakmıştır. Bunların bir kısmı siyasi bir kısmı fıkhi yorumlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar, Hız. Ali dönemindeki gelişmelerden bağımsız değildir. İslam tarihinde yaşanmış en büyük ihtilaflar ve bu ihtilaflar sonucunda çıkan ayrışmalar, Hız. Osman'ın şehadeti ve Hız. Ali'nin halifeliği döneminde yaşanmıştır. Bu ihtilafların, sonradan oluşan itikadi, siyasi ve ameli mezheplerin teşekkülüne etkisi vardır. Hız. Ali döneminde meydana gelen bu farklılaşmalar, bahsi geçen mezheplerin oluşumunu hazırlayan sürecin sadece bir aşaması olarak alınabilir. Çünkü bu tür oluşumları tetikleyen birçok neden vardır. Mesela Yunan felsefesinin etkisinde kalanların, mutezile mezhebinin; Hint düşüncesinin etkisinde kalanların, Mürcie ve Cebriye mezheplerinin oluşumuna etkileri olmuştur.

Hız. Ali, Müslümanların çoğunun desteğini alarak hilafete geçmesine rağmen bir türlü arzulan bir birlik ve beraberliği sağlayamamıştır. Hız. Osman'ın katillerinin bulunamayışı, sahabenin büyüklerinden bile muhalif sesler yükselmesine neden olmuştur. Tarihi Emevi-Haşimi mücadelesi gibi etkenler de buna eklenince sahabe ve Müslüman kanının dökülmesine varan üzücü olaylar yaşanmıştır. Buna bağlı olarak meydana gelen ayrışmalar ileride mezhepleşmeye varan birçok problemi beraberinde getirmiştir. Büyük günah, imamet, amel-iman bütünlüğü meseleleri bunların başında gelmektedir. Bu dönemdeki siyasi tartışmalar insanların tavır belirleyip kamplaşmalarına yol açmış ve meydana gelen olaylar asırlar boyu Müslümanların kafasını karıştırmıştır.

Yaklaşık 1400 yıl önce geçen olayları tüm yönleriyle anlamamız ve şu anki anlayışımıza göre hükümler vermemiz haksızlıktır. Ancak bu döneme ait olayların araştırmacılar tarafından olabildiğince incelenmesi, daha sağlıklı analizlere bizleri ulaştıracaktır. Çalışmamızın birinci bölümünü Hız. Ali döneminde meydana gelen karışıklıklara ayırdık. Bu olayların siyasi ve itikadi mezheplere bakan yönünü inceledik. Hız. Ali döneminde sadece siyasi ihtilaflar yaşanmamıştır, fıkhi faaliyetler de ol-

muştur. Bunun da fıkhi/ameli mezheplerin oluşumuna etkileri bulunmaktadır. Bundan dolayı iki bölüme ayırdığımız çalışmamızın ikinci bölümünde de bu konuya en genel hatlarıyla, detaya, örneklere girmeden değindik.

I. Hz. Ali Dönemindeki İç Karışıklıkların Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Oluşumuna Etkisi

Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında muhalif sesler yükselmiş, bunun neticesinde isyancılar tarafından halifenin Medine'deki evi muhasara altına alınmıştı.¹ Bu olayların öncesinde Hz. Osman ve Hz. Ali arasında Mervan b. Hakem'in, Hz. Osman saflarında yaptığı birtakım siyasi uygulamaları² ve Haşimi kabilesinden olanlara karşı tutumu yüzünden gerginlik yaşanmıştı.³ Hz. Ali'nin yoğun uyarılarına rağmen, Hz. Osman, Mervan b Hakem'i haklı bulunca, Hz. Ali de Hz. Osman ve Mervan b Hakem'i fikir ve uygulamalarıyla baş başa bırakmıştır. Bu olay kamuoyunda Hz. Ali, Hz. Osman'ı terk etti, yalnız bıraktı şeklinde yorumlanmıştır.⁴ Ancak Hz. Ali, Hz. Osman'ı korumak üzere, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'i, halifenin kapısının önünde nöbetçi bırakarak, olası kötü bir durumu engellemeye çalışmıştır. Hatta Hz. Hasan gelen oklarla yaralandığında isyancılar tepki çekmemek için Hz. Osman'ın bulunduğu eve girmenin farklı yollarını denemişlerdir.⁵

¹ İbn Esir İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezeri, *el-Kamil fi't-Tarih*, III, Kahire, 1348, s. 165.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Abdülaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991, s. 92-105; Mustafa Demirci, "Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları", *İslâmiyât*, c. 7, sayı: 1, 2004, s. 155-170; Âdem Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4, 2005, s. 163.

³ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara, 2001, s. 166.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhü't-Taberî-Târîhü'l-Ümem ve'l-Müluk*, thk., Ebû'l Fadl İbrahim, V, Beyrut, ty., s. 354-357; Ebûbekr İbnu'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire, 1412, s. 76-128; Muhammed Sâdik Arcûn, *el-Halifetu'l-Mufterâ Aleyh Osman b. Affân*, Dımeşk-Beyrut, 1978, s. 103 vd.; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. bs., III, Beyrut, 1965, s. 11-69; Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâdun-Nadira fi Menâkibi'l-Aşere*, III, Beyrut, 1984, s. 82-103.

⁵ Halife b. Hayyat; *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Suheyl Zekkar, Dımeşk, 1968, s. 217; Julius Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İÜEF Yay., İstanbul, 1960, s. 117.

Hız. Osman'ın Medine'de hazırda bulundurduğu bir merkez ordusu bulunmamaktaydı.⁶ Bu muhasara sırasında mektuplar göndererek bazı vilayetlere durumu bildirmişse de yardımcı kuvvetler Medine'ye ulaşmadan Hız. Osman şehit edilmiştir.⁷

Hız. Osman'ın şehadetinden sonra Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Hız. Ali'in isimleri halifelik için düşünülüyordu. Bu kaos ortamında bu isimlerin hiç biri halifeliği deruhte etmek istemediler.⁸ Daha sonra bir taraftan asilerin baskısı, diğer taraftan Medineli Müslümanların çoğunluğunun ısrarı ile Hız. Ali, halifeliği kabul etmiştir.⁹

Hız. Ali'den, Hız. Osman'ın katillerinin bulunması istenmiş, ancak suçluların tam tespiti yapılamamıştır.¹⁰ Böylece Müslüman toplum arasındaki ilk ayrışmalar başlamıştır. Bütün bunların neticesinde, bilahare vuku bulan ve bir iç savaş olma niteliği taşıyan Cemel ve Siffin savaşları ve Siffin savaşından sonra olan tahkim olayı, Hız. Ali'nin halifeliğindeki en önemli ve en zor hadiseler olmuştur.¹¹ Bu olaylar yüzünden bazı oryantalistler, Hız. Ali dönemini İslam Tarihi'nin en karışık dönemi olarak görürler.¹²

A- Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşu

Müslümanlar arasında çıkan ilk ciddi ihtilaf, Hız. Osman'ın şehid edilme süreci ile Hız. Ali'nin halifeliği devralması ve bu dönemde yaşanan olaylarla başlamıştır. Hız. Ali, halifeliği kendisine yöneltilen teveccühler doğrultusunda üstlendi ancak Emevi oğulları içten içe bu halifeli-

⁶ İbn Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, III, s. 161; Ebû Zeyd Ömer el-Basrî İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Dâru'l-İsfahan, IV, Cidde, ty., s. 1289; Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, The Formative Period of Islamic Thought*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sarkaç Yay., Ankara, 2010, s. 64.

⁷ Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, Daru'l-Sadır, II, Beyrut, 1358, s. 175; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, Daru's-Saade, VII, Mısır, 1939, s. 190; Muhammed Rıza, *Zi'n-Nureyn Osman b. Affan el-Halifetü's-Salis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 166 vd.

⁸ Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, III, Leiden, 1325, s. 75; Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali İbn Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1992, IV, s. 63.

⁹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni, I, Mısır, ty., s. 44 vd.

¹⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesudi, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, II, Beyrut, 1408, s. 354.

¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, Yaşar Kandemir, "Ali", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul, 1989, s. 371.

¹² Watt, *Teşekkül Devri*, s. 11.

ğe karşı çıkıyordu ve zamanla bir takım bahaneler ileri sürerek veya ilerleyen süreçte bunu açıktan dillendirerek Hz Ali'ye karşı savaşa varacak derecede ihtilaflar çıkardılar. Nihayetinde siyasi ve buna bağlı olarak itikadi mezheplerin doğuşuna zemin hazırlayan olaylar, Hz. Ali döneminde meydana gelen bu ayrışmalar neticesinde zuhur etti diyebiliriz.¹³

Hz. Ali dönemindeki siyasi ve fikri ihtilaflar sonrasında tarihsel süreçte Haricilik, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet ekolleri ön plana çıkmış ve bunlar da kendi aralarında ayrıca gruplara ayrılmışlardır. Bütün bu gruplar içerisinde, birbirlerini tekfir edecek derecede kutuplaşmalar görülmüştür.¹⁴

Bu fırkalardan Mutezile hariç her biri kendilerine özel fıkıh okulları teşkil etmişlerdir. Günümüzde hayatiyetini sürdüren fıkıh mezhepleri ekseninde söylemek gerekirse, Amman'da varlığını sürdüren İbadiye mezhebi Hariciliğe, İran'ın resmi mezhebi olan İsnâaşeriye ve Yemen'de yaygın bulunan Zeydiye mezhepleri Şia'ya dayanmaktadır. Dünya Müslümanlarının çoğunluğu tarafından benimsenen Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbelî mezhepleri ise Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında birleşmektedir. Ehl-i Sünnet terimini, "Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetleri, belli şartlar çerçevesinde, gerek itikadi ve gerekse ameli açıdan kabul edenler" şeklinde tarif etmek mümkündür.¹⁵

Hicri ikinci asrın ilk yarısından itibaren başlayan bu mezhepleşme sürecinde, bazı araştırmacılar Ehl-i Sünnet'e nispet edilen 13 tane meşhur mezhep tespit etmiş, bunlardan sekiz ya da dokuzunun görüşleri tedvin edilmiştir. Bunlar içerisinde dört tanesi ümmet içinde kökleşmiştir.¹⁶

¹³ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiye*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ty., s. 23 vd.

¹⁴ Abdulkadir b. Tahir b. Muhammed el- İsfarayini, *el-Fark beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1990, s. 29 vd.

¹⁵ Mehmet Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, c. 8, sayı: 24, 2006, s. 75.

¹⁶ Taha Cabir Ulvani, *Edebu'l-İhtilaf Fi'l-İslam*, Daru's-Şihab, Kahire, ty., s. 87; Mehmet Erdem, *İslam Hukuku Tartışma Metodolojisi*, Ankara, 2006, s. 83-84.

Lügatte "izleyici, taraftar" anlamına gelen Şia kelimesi, Hz. Peygamber'den sonra hilafet makamını, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslam öğretilerinde Ehl-i Beyt mektebini izleyen kimselere denir.¹⁷

Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki mücadeleyi Emevi-Haşimi ailelerinin asabiyet mücadelesi olarak görüp, Emevilerin halifeliği ele geçirmeleriyle bu mücadelenin Emevi-Şii mücadelesine dönüştüğünü ileri sürenler vardır. Hz. Ali taraftarlığı ile başlayan Şia'nın, siyasi bir mezhep olmaktan çıkıp itikadi, sonra da fıkhi bir mezhep hürriyetine büründüğü ve bu yapıdan birçok kollara ulaştığı iddia edenler de bulunmaktadır.¹⁸

Hariciler, Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarları arasında çıkan Sıffin savaşından sonra (h. 37) ortaya çıkmışlardır. Bu savaşta, Hz. Muaviye taraftarları mağlup olacaklarını anlayınca mızraklarının ucuna Kur'an-ı Kerim sayfaları takarak, "aramızda Kur'an-ı Kerim hakem olsun" demişler, bunun üzerine her iki tarafta süren çatışmalar artık durmuştur. Hz. Ali ve Hz. Muaviye'nin tayin ettikleri hakemler, bu kargaşanın ortadan kalkması için görüşmüşlerdir. Problemleri daha da arttıran bu görüşmeden yani "hakem olayından" sonra Hz. Ali'nin ordusundan "çıkanlar" anlamında "Hariciler" diye adlandırılacak bir kısım insanlar Hz. Ali'ye; sen insanları hakem olarak kabul ettin hâlbuki "hüküm ancak Allah'ındır"¹⁹ diyerek başkaldırmış ve onun saflarından ayrılmışlardır. Hz. Ali bu iddialara karşın: "Söz, hak bir söz, fakat bununla batıl murat ediliyor." demiştir.²⁰ Bu olaydan sonra Hariciler, bağımsız bir şekilde davranıp kendilerine özgü mezhep ve görüş geliştirdiler.²¹ Hariciler burada sivil itaatsizlik örneği göstererek seslerini yükseltmeye, insanları rahatsız

¹⁷ Muhammed Hüseyin Tabatabai, *İslam'da Şia*, çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi, Kevser Yay., İstanbul, s. 34.

¹⁸ Abdülhalim b. Meccuddîn b. Abdüsselâm b. Teymiyye, *Minhacu Sünneti'n-Nebeviyye*, Muessesetu Kurtuba, II, 1406, s. 219; Ahmed Mahmud Subhî, *Nazariyyetü'l-İmâmeme lade's-Şi'âti'l-İsnâ 'Aşeriyye*, Beyrut, 1991, s. 320.

¹⁹ Enam 5/57; Yusuf 12/ 40, 67.

²⁰ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Asriyye, I, Beyrut, 2005, s. 107.

²¹ İbn Teymiyye, *Dekaiku't-Tefsir el-Cami` li Tefsir-i İbn Teymiyye*, thk. Muhammed es-Sayd, Müessesetü Ulümü'l-Kur'ân, II, Dımaşk, 1404, s. 8-9; Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şatbi, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, thk. İbrahim Ramazan, Daru'l-Ma'rife, II, Beyrut, 2004, s. 292; Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahib*, s. 65; Ebu Muhammed Yemenî, *Akaidü's-Selase ve's-Seb'in Fırka*, thk. Muhammed Abdullah Zerban, Mektebetu'l- Ulûm ve'l- Hikem, I, Medine, 1414, s. 11-12.

etmeye başladılar. Hz. Ali Nahrevan'a çekilen Haricilere, İbnu Abbas'ı elçi olarak gönderdi. İbnu Abbas yaklaşık 2000 kişilik bir Harici grubuyla uzlaşma sağladı. Hz. Ali, anlaşmaya yanaşmayan yaklaşık 6000 kişi civarındaki Harici topluluğuna savaş açtı. Savaşın sonunda Hariciler etkisiz hale getirildi. Ama kökten yok edilmediler.²² Hariciler, Hz. Ali'ye olan düşmanlıklarını, onun vefatından sonra evlatlarına da göstererek devam ettirdiler.²³

Hz. Ali döneminde çıkan hakem olayında, hakemi kabul edenler Hariciler tarafından kâfir ilan edilince, Müslümanlar arasında "mürtekib-i kebire" yani büyük günah işleyeninin durumu gündeme gelmiştir. Bu fikir, hem fıkhi hem siyasi bütün mezhep imamları ve müntesipleri tarafından tartışılmıştır.²⁴

Hariciler büyük günah işleyenleri kâfir olarak nitelendirmişlerdir. Bu tartışmaların odağı olduğu ilmi ortamlardan biri olan ve Ehli Sünneti temsil eden Hasan Basri'nin ilim meclisinden ayrılan Vasıl b. Ata ise büyük günah işleyenleri ne mümin ne de kâfir, bu ikisi arasında bir konumda görerek farklı düşündüğünü belirtmiştir. Vasıl b. Ata'nın fikrini söyleyip, Hasan Basri'nin ilim meclisinden ayrılmasıyla ortaya çıkan ve daha sonraları taraftar bulan bu ekol, mutezile mezhebi diye adlandırılmıştır. Bu meseleye müdahil olup yorumlar yapan Mürcie, Cebriye gibi mezhepler de ayrıca neş'et etmiştir.²⁵

Mutezile'nin doğuşunu Vasıl b. Ata'ya dayandıranlar olduğu gibi Şia'nın doğuşunu da Abdullah b. Sebe'ye dayandıranlar vardır.²⁶ Ancak Şia, İbn-i Sebe ile sınırlı bir hareket değildir. Hz. Ali dönemindeki siyasi ihtilafların merkez noktasını ve Şia'nın doğuşunu hilafet/imamet meselesi teşkil etmiştir.²⁷ Siyasi karışıklıklar önce itikadi yönde seyretmiş daha sonra da özellikle Şia'nın sistematize oluşuyla fıkhi boyutlar kazanmıştır.

²² Muhammed b. Ebubekir Berri, *el-Cevhere fi Nesebi'l-İmam Ali ve Âlihi*, thk. Muhammed Altuncu, Müessesetü'l-Âlem, Beyrut, 1402, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, s. 108.

²³ Cafer Abbas Hairi, *Belağatu'l-İmam Ali b. el-Huseyn*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425, s. 98.

²⁴ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahib*, s. 500.

²⁵ Şehristani, *el-Milel*, I, s. 47 vd.

²⁶ Şehristani, *el-Milel*, I, s. 72 vd.

²⁷ Şeyh Müfid, *Meseletani fi'n-Nass ala Ali*, thk. Mehdi Necef, Daru'l Müfid, I, Beyrut, s. 9 vd.

B- Hz. Ali'nin Siyasi İhtilaflar Karşısındaki Tutumu

Mezheplerin doğuşunu etkileyen en önemli olaylardan biri sayılan ve iç karışıklıkların çıkmasında ana etken olan hilafet/imamet mevzusunda Hz. Ali'nin hakkının yenildiği,²⁸ onun halifelğe daha layık olduğunu iddia edenlere karşı Hz. Ali bütün bu ihtilaflardan ve doğurduğu neticelerden dolayı bunalmıştı.²⁹ Mutedil sahabe ve Ehl-i Beyt'ten olanlar özellikle kardeşi Akil b. Ebi Talib, kendisine yardımcı oluyordu. Siyasi ihtilafların nabzını tutuyordu.³⁰ Fakat Hz. Osman'ın katilleri meselesi ve benzeri olumsuzluklardan dolayı Hz. Ali'ye sövüp sayanlar oluyordu. Sahabenin fakihlerinden İbnu Abbas ve tabiundan olan talebesi Said b. Cübeyr gibi zatlar, kendilerini tehlikeye atma pahasına da olsa Hz. Ali'ye küfredenleri susturmaya çalışıyorlardı ama bazı çevrelerde Hz. Ali'ye karşı önlenemez bir kin ve nefret oluşmuştu.³¹ Kendi taraftarlarından bile onu rahatsız edenler oluyordu. Buna bir iki örnek verelim: Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında 14–15 Cemaziyelahir 36 da (8–9 Aralık 656) çıkan ve İslam tarihine "Cemel Vakası" olarak geçen savaşta iki taraftan da yaklaşık on bin *Müslüman* ölmüş ve savaş Hz. Ali taraftarlarının zaferiyle sonuçlanmıştı. Savaştan sonra Hz. Ali, her iki taraftan öldürülenler için cenaze namazı kıldırılmış ve onları defnettirmiştir. Bu arada Hz. Ali taraftarlarından bazıları ganimet taksimi istemişler. Hz. Ali bunu kabul etmediği gibi, beytümale ait silahların dışındaki mali değere haiz eşyaların tamamının sahiplerine verilmesini emretmiştir. Sebeiyye fırkası bu konuda Hz. Ali'ye; 'Nasıl oluyor da bize onların kanı helal, malı haram oluyor' diyerek itiraz etmişlerdir. Hz. Ali de: 'Hanginiz sehminde/payında mü'minlerin annesinin bulunmasına razı olur' diyerek tartışmayı bitirmiştir.³²

²⁸ Bu hususta da bkz. Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul, 1996; Hayati Aydın, *Gadir Hum Şii ve Sünni Literetürde İmamet, Hilafet ve Velayet Kavramlarının Dini ve Siyasi Arka Planı*, İstanbul, 2001; Cemal Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi", *AÜİF Dergisi*, XXVI, Ankara, 1983, s. 461 vd.

²⁹ Ebü Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *el-Mukaddime*, thk. Abdüsselam Şeddat, I, Darul-Beyza, 2005, s. 495 vd.

³⁰ Ahmed Meyanci, *Akil İbn Ebi Talib*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425, s. 50.

³¹ Şemsettin Fahhar b. Muid Musavi, *el-Hucce ale'z-Zahib fi Tekfiri Ebi Talib*, thk. Muhammed Bahrululum, Matbaatu Emir, Kum, 1410, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, s. 107.

³² İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, s. 245.

Bazıları da Hz. Ali'ye gelerek, Cemel'e katılan karşı tarafın askerlerinin müşrik mi? münafık mı? olduğunu soruyor, Hz. Ali ise onları susturarak: "Bunların hiçbiri değil, onlar sadece bizi hayal kırıklığına uğratan kardeşlerimizdir. Allah'ım onları mağfiret et! " diyordu.³³ Buna karşın Hz. Aişe'nin, Hz. Ali'yi öven ve bu olayların geldiği noktadan rahatsız olduğunu belirten ifadeleri bulunmaktadır.³⁴

Hz. Ali içtihaden, kendisine baş kaldıran Müslümanların cezalandırılmasını caiz görmekle beraber, onları ehl-i ridde sayma eğiliminde görenleri, köle statüsünde değerlendirip mallarının ganimet kabul edilmesi görüşüne karşı çıkmaktadır. Yine böyle kritik bir anda bile Hz. Ali'nin şer'i kurallara bağlı kalıp, karşı taraftan rahatsız edici tutum görmesine rağmen, orantısız güç kullanmayı dikkat çekmektedir.

Bütün bu siyasi çalkantılar içerisinde dahi Hz. Ali hukuka olan bağlılığını sürdürmüştür. Hz. Ali, Sıffin savaşında zırhını kaybettiğinde, onun bir Yahudi'de olduğunu tespit etmiş ve Kadı Şüreyh'e başvurarak Yahudi'deki zırhın kendisine ait olduğu iddiasıyla davacı olmuştur. Yahudi bu iddiayı reddetmiştir. Hz. Ali de oğlu Hz. Hasan ve hizmetçisi Kanber'i şahit göstermiş ancak Kadı Şüreyh, bunların şahitliğini kabul etmemiştir. Nihayetinde Hz. Ali de başka şahit bulamadığı için davasından vazgeçmiştir. Bundan çok etkilenen Yahudi, hem zırhı iade etmiş hem de Müslüman olmuştur.³⁵

Yine bu siyasi karışıklıklara rağmen ilmi faaliyetler de devam etmekteydi. Kufe'de fıkıh ve nahiv medreseleri teşekkül etmiş, akil insanlara bu medreseleri yönetmeleri için kaynak tevdi edilmiştir.³⁶ Hz. Ali'nin, Ebu Esved Düeli'yi bu tarihlerden itibaren nahiv ilminin teşekkülünde yetiştirdiği ve Hz. Ali'nin bu ilmi faaliyetlerde öncü rolü üstlendiği üstelik en zor zamanlarda bunu yaptırdığı kaynaklarda geçmektedir.³⁷ İbni Haldun da nahiv ilminin ortaya çıkışını bu dönemlere dayandırmış,

³³ Şemsuddin Ebi'l-Bereket Muhammed b. Ahmed, İbn Dimeşki, *Cevahiru'l-Metalib fi Menakibi'l-İmami Ali*, thk. Muhammed Bakır el-Mahmudi, II, Matbaatu Daniş, Kum, ty., s. 27.

³⁴ Necmuddin Askeri, *Makamu'l-İmam Ali*, Matbaatu'l-Âdab, Necef, ty., s. 63; Seyid Hasan Şirazi, *Hadisu 'Zikru'l Ali İbadetun'*, Müessesetu Âli Beyt, Kum, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, s. 19.

³⁵ Ahmed Şihabuddin b. Hacer el-Heytemi, *es-Savâ'ku'l-Muhrika*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, ty., s. 129.

³⁶ <http://www.ebnmaryam.com/vb/t31043.html>. (14.03.2013).

³⁷ Mübarek Mazin, *Nahvu'l-Arabî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, s. 7.

Arap dilinin kaybolma ve tahrife uğrama kaygısıyla Hz. Ali'nin Ebu Esved'i görevlendirdiğini ifade etmiştir.³⁸

Mezheplerin oluşumuna bile etki eden bütün bu siyasi çalkantılar, Hz. Ali'nin şahsı ile ilgili bir durum değildir. Siyasi ihtilafların çıkmasını Hz. Ali istememiştir. Ama gelişmeler bir anda insanları fitne ortamına sokmuştur. Hz. Ali, Şia diye taraftarlarının olmasını da arzu etmemiştir.

Hz. Ali, kendi döneminde başlayan ve Şia diye adlandırılan insanlardan aşırı giden kimseleri mürted ilan etmiştir.³⁹ Özellikle kendisine uluhiyet isnad kimselere Resulullah döneminde uygulanmayan bir ceza vererek onları *öldürdükten sonra yaktırmıştır*. Hatta ölünün sahipleri cesedi vermesi için Hz. Ali'ye para teklif etmişler ama O, bunu reddedip cesedi yaktırmıştır.⁴⁰ Bunu da bu tür fikirlerin Hıristiyanlaşma, dini tahrif gibi olaylara kapı aralamaması için yapmıştır.

Hz. Ali dönemindeki iç karışıklıklarda, Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe ile devlet otoritesine ayak uyduramayan ve bir takım cahilliklerin esiri olmuş bedevilerin rolü olmuştur. Bunlar Hz. Ali'yi kendilerine göre yönlendirmek istemişlerdir. Şii ve Harici denilen insanların çoğu bu bedevilerden teşekkül etmiştir.

Ensar ve muhacirun olayların savaş boyutuna ulaşmasını istemiyordu. Onlar sadece Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını istiyorlardı ama bir anda fitne ateşi içerisinde kendilerini buluverdiler. Bütün bunlara Beni Ümeyye'nin o dönemdeki bayraktarlığını yapan Hz. Muaviye'nin, Beni Haşim'e olan antipatisi ve asabiyet duygusu da eklenince⁴¹ olaylar durdurulamadı. Bütün bu gelişmeler bir gün olacaktıysa Hz. Ali'den başkası buna göğüs geremezdi.

Hz. Ali ile Hz. Muaviye ve peşi sıra Emevi saltanatını doğuran olaylar silsilesinde özellikle Ümeyyeoğulları eksenli cahiliyye ırkçılığı-

³⁸ İbn Haldun, *el Mukaddime*, I, s. 410.

³⁹ Abdurrezzak Hemmam b. Nafi es-San'ani, *el- Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, VII, Beyrut, 1983, s. 342.

⁴⁰ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI, Beyrut, 1994, s. 254; Ebû Muhammed Ali İbn Hazm, *el Muhalla bi'l-Âsâr*, XI, Daru'l-Müniriye, Mısır, 1348, s. 190.

⁴¹ Laura Vaglieri, "Ali ve Muaviye Mücadelesi ve Harici Ayrılmasının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi", "The Ali-Muawiye Conflict und the Kharijite Secession Reexamined in the Light of Ibadite Sources", çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *AÜİFD*, XIX, Ankara, 1973, s. 149; Murat Ergin, *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, Şanlıurfa, 2000, s. 58.

nın ortaya çıkması, değişen ve sürekli artan ekonomik gücün etkisiyle lüks ve refah, bir başka deyişle sosyo-ekonomik durumun yol açtığı yeni statüler ve bu statülerini korumak isteyen insanların faaliyetleri bu dönemdeki usul ve furu kurallarının düzenli bir şekilde ele alınmasını engellemiştir. Bu kırılma noktası, sonraki nesilleri de etkilemiştir. İctihadı düzlemde Ebu Hanife'nin Beni Haşim'e haksızlık ettiklerini düşündüğü Abbasi iktidarının teklif ettiği kadılık görevini reddetmesi karşısında hapse atılması,⁴² kim bilir belki de nice yeni düşüncelerin doğmadan ölmesine neden olmuştur.

C- Hz. Ali Dönemindeki Siyasi İhtilafların Getirdiği Ayrışmalar

Hz. Ali dönemindeki ayrışmalar sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. Emevi hilafeti dönemindeki baskılar Sünni-Şii kutuplaşmasını artırmış ve bu olaylar Hz. Ali merkez alınarak ortaya çıkmıştır. Bu ayrışmalar hadis rivayetlerine dahi yansımıştır. Mesela Emevi döneminde hadis rivayet eden kişilerin Hz. Ali'ye olan tutumlarının yönetimle alakalı olarak katı bir seyir aldığını görmekteyiz.⁴³ Siyasi karışıklık Emevi döneminden sonra da devam etti. Haşim oğullarının iki güçlü ailesi Ali oğulları ile Abbas oğulları, ortak hareket ederek Emevi Devleti'ni yıkmışlardı. Fakat Abbas oğulları, bu hareketin liderliğini eline alarak Hz. Ali soyundan olanları dışladılar ve Abbasî Devleti'ni kurdular. Hz. Ali'nin soyundan olanlar da iktidarın asıl sahiplerinin kendileri olduklarını iddia ederek onlara cephe aldılar. Onlar bu şekilde Abbasî iktidarının en önemli muhalifi oldular.⁴⁴ Özellikle halife Ebu Cafer Mansur (m. 754) zamanında Hz. Ali taraftarlarına olan baskı zirve noktasına ulaşmıştır.⁴⁵

Emevi ve Abbasiler döneminde, Hz. Ali ve taraftarlarına olan baskılar arttığı gibi düşünce olarak muktedir yanlısı olmayan muhalif fırka-

⁴² Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 68.

⁴³ Huseyn Çayb Çulami Hersavi, *el-İmamı Buhari ve Fıkhı'l-Irak*, Daru'l-İ'tisam, Beyrut, 1420, s. 103.

⁴⁴ Mesûdi, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, IV, s. 26; Muhammed Abdulhayy Shaban, *Islamic History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 9; Abdulaziz Abdusselam Sachedina, *Islamic Messianism The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, State University of New York Press, New York, 1981, s. 11.

⁴⁵ Talib Rufai, *Akidetu Ebi Talib, Merkezi'l-Ebhas el Akaidiyye*, Kum, ty., Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, s. 50.

lara da baskı uygulanmış dini hassasiyetlerde zaaf ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁶ Bunun sonucu olarak her fırka kendini haklı çıkaracak hadisler uydurmaya kalkışmış ve fıkıh çalışmalarında hadis ve rey ekolleri bir nevi zorunlu hale gelmiştir.⁴⁷

Cerh ve tadil kitaplarını gözden geçirenler, en fazla yalan hadis uyduranların Şiiiler olduklarını görürler. Haricilerin ise bütün aşırılıklarına rağmen, rivayet ettikleri hadislerin en sahih hadisler olduğu belirtilmektedir. Şia hadis uydurma kapısını açınca diğer mezhepler de kendi görüşlerinin teşekkülü için aynı yolu takip etmişlerdir. İslam düşüncesinin en mühim ikinci kaynağı olan hadislerin büyük bir tehlike ile karşı karşıya geldiğini fark eden ulema, tedbiren başladıkları süreçte hadisin rivayet ve tahammül kaidelerini, ravilerin şartlarını cerh ve tadilin hükümlerini tespit gibi, dünyada benzeri görülmemiş yeni bir ilim dalı tesis ettiler. Böylece hicri ikinci asır, bu faaliyetlerin yoğunluk kazandığı bir asır oldu.⁴⁸

Hız. Ali dönemindeki siyasi ihtilafların getirdiği ayrışma, siyasi ve kelami tartışmalara yön vermiştir. Kelam ilminin doğuşu, Ehli Sünnet dışı fraksiyonların ileri sürdükleri tezlere, Ehl-i Sünnetçe verilen cevaplarla teşekkül etmiştir. Kelamcılar görüşlerini, Sahabe ve Tabiun'un sözlerinden yola çıkarak derlemiştir. Bu görüşler; İbni Abbas, İbni Ömer, Ömer b. Abdulaziz, Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye gibi sahabe ve tabiinin Mutezileye, Hız. Ali'nin Haricilere, İyas b. Muaviye el Müzeni'nin de kaderiyecilere verdikleri cevaplarla şekillenmiştir.⁴⁹

II. Hız. Ali Dönemi Gelişmelerinin Fıkhi Mezheplerin Oluşum Sürecine Etkisi

Hız. Ali döneminde her ne kadar siyasi karışıklıklar olsa da Hız. Peygamber döneminde başlayan ilmi faaliyetler devam ettirilmiştir. Kur'an ve Sünnet'e getirilen yorumlar, Hız. Ali'nin ve diğer sahabilerin içtihadı yaklaşımları, bir sonraki asrın itikadi ve fıkhi mezheplerin teşkiline neden olmuştur. Hız. Ömer döneminde şura anlayışının kurumsallaşması, özellikle Hız. Ali'nin buradaki faaliyetleri, şura üyelerinin şehir

⁴⁶ Salih Verdani, *Şiatu fi Mısır min'el-İmam Ali hatta'l İmam Humeyni*, Mektebetu Medbuli'l-Sağır, Kahire, 1414, s. 35.

⁴⁷ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahib*, s. 113 vd. ; Muhammed Taki Hâkim, *Usulu'l Âmme li'l Fikh'il Mukarene*, Muessetu Âli Beyt, Kum, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, s. 255.

⁴⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, TDVY, Ankara, 1998, s. 109-112.

⁴⁹ <http://www.al-shia.com/html/ara/books/kalam/a16html>. (13.03.2013).

dışına çıkmalarına bile izin verilmemesi⁵⁰ teşekkül sürecinin ilmi derinliği hakkında bilgi verir niteliktedir.

Bu dönemde ortaya çıkan siyasi karışıklıkların sonucunda bile ileriki dönemlerin mezhep oluşumlarını etkileyen faktörler bulunmaktadır. İhtilaflar sonucu ortaya çıkan fırkaların her birinin kendine has beklentileri bulunmaktaydı. Bu beklentilerin farklılığı Kur'an ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada kendini hissettiriyor, bu da doğal olarak fıkha yansıyor. Mesela Şia, adeta Hz. Ali'nin içtihadî görüşlerini nasslaştırmış, Hz. Ali'nin karşısında savaşanlardan ve ehli beyt olmayanlardan hadis almamıştır. Hz. Ali'ye karşı en ufak itirazı olan sahabilere ve fakihlere hakaret ettikleri dahi olmuştur. Hariciler ise ilk iki halifenin dışındakilere ağır ithamlarda bulduklarından dolayı, onların fıkhu hatta söylediklerine dahi itibar edilmemiştir.

Hz. Ali dönemindeki fıkıh hareketleri ve ilmi faaliyetler bu dönemdeki siyasi karışıklıklarının olumsuz etkisini bertaraf edecek ölçüde, fıkhi mezheplerin teşekkülünde olumlu tesirler bırakmıştır.

Hz. Ali, Abdullah İbn Mesud, Abdullah İbn Abbas ve Zeyd b. Sabit gibi sahabenin ileri gelenleri, Hz. Peygamber'den öğrendikleri ilmi ve şahsi içtihatlarını kendilerinden sonraki nesillere aktarmışlardır. Böylece sahabeden sonra İslam'ı tebyin ve tebliğ bayrağını tabiun yüklenmiştir. Bu dönemde tabiun âlimlerinin fıkhi faaliyetlerini, Hz. Peygamber'in sünnetini toplamak, sahabe içtihadlarını tespit ederek onlar arasındaki ihtilaf ve ittifak konularını tespit edip ihtilafı olanlar arasında tercihlerde bulunmak ve yeni problemleri yeni içtihatlarla çözüme kavuşturmak şeklinde özetleyebiliriz. Bu içtihatlar içerisinde Hz. Ali gibi hem fakih hem de halife olan birinin uygulamalarına kayıtsız kalınamazdı.

Tabiun âlimlerinin her biri kendine has bir mezhep üzereydi. Belli merkezlerde belli âlimler ifta ve tedris işleriyle meşgul olmaya başlamıştı. Bu dönemde hadisler çoğalmış, istinbat faaliyetleri artmıştı. İlim dallarında ihtisaslaşma görülmeye başlamıştı. Tabiun döneminde daha sistematik bir şekilde icra edilen ilmi aktivite sonucu tabiundan olan bazı şahısların, sahabe görüşlerine itiraz ettikleri durumlar da olmuştur.⁵¹

⁵⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, s. 107.

⁵¹ Erdem, *İslam Hukuku Tartışma Metodolojisi*, s. 81.

Bazı fıkıh tarihçileri, hicri ikinci asrın başlarından dördüncü asrın yarısına kadarki yaklaşık iki yüz elli senelik zaman dilimini, tedvin dönemi olarak tasnif etmişlerdir. Siyasi tarih itibarıyla Abbasi hilafetinin başlamasından gücünün zirvesine çıktığı ve inişe geçmeye hazırlandığı zamana kadarki süreyi ifade eden bu dönem, İslami ilimler açısından "Altın Çağ" olarak kabul edilmektedir. Bu dönem içerisinde fıkıh ilmi kemale ermiş ve günümüze kadar hayatiyetini devam ettiren mezheplerin müessesevi bir hüviyet kazanması da bu dönemde gerçekleşmiştir.⁵² Müçtehid imamlar mezhep oluşturma gibi bir gayret içinde olmamış, ancak ilmi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵³ Tarihi süreç içerisinde siyasi ve sosyal bir takım olayların tesiriyle insanlar, belli başlı bazı müçtehidlerin etrafında toplanmış ve mezhepler teşekkülünü tamamlamış, her mezhep kendisini diğerinden ayıran fıkhi görüşleriyle usuli temeller ortaya koymuştur.⁵⁴ Bu oluşumlar, sahabe döneminden ve özellikle fıkhi meselelerin yoğunluk kazandığı Hz. Ömer ve Hz. Ali döneminden bağımsız olarak ortaya çıkmamıştır.

Tabiun uleması, sahabe kavlinin hüccet olduğu yönünde icmaya varmışlardır.⁵⁵ Özellikle Hz. Ali'nin fıkhi görüşleri revaç buluyordu. Hz. Ali'ye yönelik bir teveccüh vardı. Buna birkaç misal verebiliriz:

Tabiundan Ata'ya "Sahabe içerisinde Hz. Ali'den daha bilgisi var mıydı?" diye sorulmuş, o da " Hayır, Allah'a kasem ederim ki, ondan daha bilgili olan birini bilmiyorum" diye cevaplamıştır.⁵⁶ Said b. Müseyyeb; Hz. Ömer'in zor olan fıkhi meseleleri çözmede Hz. Ali'ye başvurduğunu ve sahabe içerisinde "bana istediğinizi sorabilirsiniz her sorunuza verecek cevabım vardır" diyebilen Hz. Ali'den başka kimsenin

⁵² Abdulvehhab Hallaf, *İlm-i Usuli'-Fıkıh, el-Mektebetu'l-İslamiyye*, İstanbul, 1984, s. 315; Mehmet Erdem, *İçtihat Felsefesinin Filolojik Temelleri*, Şark Dağıtım, Elazığ, 2002, s. 60.

⁵³ İbni Hazm, *el Muhalla*, I, s. 256.

⁵⁴ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 54.

⁵⁵ Rabian b. Hadi ed-Devseri, *Hucciyetu Kavlu's-Sahabi İnde's-Selef*, (Medine İslam Üniversitesi Şeriat Fakültesi Usulu Fıkıh Bölümü Öğretim Görevlisi) www.mahaja.com/library/downloads/books/46, s. 50. (13.03.2013).

⁵⁶ İbn Esir, *Usdu'l Ğabe fi Marifet'i-Sahabe*, thk. Halil Me'mun Şeyha, Daru'l Ma'rife, IV, Beyrut, 2001, s. 109.

çıkmadığını belirtmiştir.⁵⁷ Süfyan-ı Sevri, Hz. Ali ile Hz. Aişe'yi karşı karşıya getirmek isteyenlere şu meseleyi nakleder:

Hz. Aişe'nin huzurunda Aşura orucundan bahsedilmişti. Hz. Aişe "Size bu orucun tutulabileceği emrini kim verdi?" dedi. Onlar "Ali" dediler. Hz. Aişe de "O, şu anda hayatta kalan ashab içinde Peygamberin sünnetini en iyi bilen kimsedir." diyerek ikisini karşı karşıya getirmek isteyenlere cevap vermiştir.⁵⁸ Tabiunun büyüklerinden Mesruk şöyle demiştir: "Hz. Muhammed'in ashabını karşılaştırdım. Onların ilimlerinin altı kişide toplandığını gördüm. Bunlar Hz. Ali, Hz. Abdullah (b. Mes'ud), Hz. Ömer, Hz. Zeyd b. Sabit, Hz. Ebu Derda, Hz. Übeyy b. Ka'b'dır. Sonra bu altısını karşılaştırdım bunların tamamının ilminin de Ali ve Abdullah'ta toplandığını gördüm."⁵⁹

Tabiun ve sonrası dönemlerde Hz. Ali'nin fıkhi görüşleri ve içtihatları pek çok fakih ve müçtehidin görüşlerine yön vermiştir. Bir taraftan Hicaz medresesi diğer taraftan da Kufe medresesinde yetişen fıkıhçılar, Hz. Ali'nin içtihatlarından istifade etmişlerdir. Hatta denilebilir ki onun görüş ve yaklaşımları, başta Ebu Hanife olmak üzere kendisinden sonraki bütün mezhep ve müçtehidlere tesir etmiştir. Aslında bu, müçtehidler arasındaki karşılıklı istifadenin bir sonucudur. Yaşayan ve yaşamayan mezheplerin kurucu imamları tek bir kaynaktan değil, birçok bilgi kaynağından ve müçtehid sahabilerden faydalanmışlardır.

Hz. Ali'nin hukuk bilgisi, kendinden evvelki halifeler döneminde önemli meselelerde fikrine müracaat edilmesi, bilhassa Hz. Ömer'in hilafeti döneminde halifenin çözemediği fıkhi mevzuları çözüme kavuşturması,⁶⁰ Kûfe fıkıh mektebinin hukukçularının ve bunları takip eden müçtehid imamların onun içtihat metodunu almaları, görüşlerine önem vermeleri, Hicaz ekolünün ve diğer ekollerin de azımsanmayacak ölçüde

⁵⁷ Ebu Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, II, Mısır, 1959, s. 251; Feras Selim Hayyavi Samerrâî, *et-Tarihu Dımaşk*, XLII, Dımaşk, 2004, s. 403; Ebu Amr Yusuf b. Abdullah İbn Abdilberr, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*, thk. Ali Muhammed el-Bacevi, III, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1412, s. 39.

⁵⁸ Belazurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, s. 365; İbn Abdilberr, *el-İstiab*, III, s. 40; Samerrâî, *et-Tarih*, XLII, s. 407, 408; Osman Keskiöğlü, *Fakih Sahabiler ve Mezhep İmamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972, Ankara, s. 15 vd.

⁵⁹ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, thk. Hamdi Abdulmecid Selefî, Daru'l-Kutubi'l İlmîyye, IX, Beyrut, 1983, s. 94

⁶⁰ Muhammed Reyşehri, *Mevsuatu İmam Ali b. Ebi Talib fi'l Kitabi ve's-Sünneti ve't-Tarih*, Daru'l-Hadis, III, Kahire, 1425, s. 105.

Hz. Ali'den gelen rivayet, görüş ve fetvalara rağbet etmeleri, Hz. Ali'nin fıkhi görüşlerinin mezheplerin oluşumuna olan etkisini göstermektedir. Mezheplerin ana kaynaklarında, "bunun delili Hz. Ali'nin uygulamasıdır" sözüne sık sık rastlamaktayız. Bu bir konuda hadis olmasa bile Hz. Ali'den gelen bir kavlin mezheplerce delil olarak zikredilmesi ve Hz. Ali dönemi ilmi faaliyetlerinin, fıkhn teşekkülüne katkısından başka bir şey değildir.

Şafii, Hz. Ali'ye özel bir ilgi duymuştur.⁶¹ Ebu Zehra, Şafii fikhının kaynaklarının sıralamasında sahabe kavlinin, kıyastan önce geldiğini belirtir.⁶² Sahabe kavlinde ihtilaf olan noktalarda, birinin delilini diğerine tercih edememişse raşid halifeleri taklit ettiğini söyler.⁶³ Hz. Ali'nin bir gece, her bir rekâtında altı secde ederek altı rekât namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Şafii şöyle demiştir: "Şayet Hz. Ali'nin böyle yaptığı sabit olsaydı, ona uygun olarak hüküm verirdim. Çünkü bu konuda kıyasa yer yoktur ve ilk ihtimal onun, bunu nakli bir delile dayanarak yapmış olduğudur."⁶⁴

Ahmed b. Hanbel de Hz. Ali'nin fıkhi bilgisine büyük önem vermiştir.⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, sahabe rivayetlerini fetvalara tercih ederdi. Kıyası sahabi kavillerinin önüne almazdı. Hatta bu yüzden fakih olmadığı daha çok muhaddis olduğunu söyleyenler olmuşsa da bu doğru değildir.⁶⁶

İmam Malik, Ömer b. Abdilaziz'in sahabe fetvalarını ve yargılarını toplamayı emreden görüşünü çok beğenmiş, sahabe kavillerini de sünnetten bir parça saymış, onlara muhalif re'y'lere değer vermemiştir. Sahabenin ittifak ettiğini icma saymış ihtilaf ettiği noktalarda sünnete en yakın bulduğu görüşü desteklemiştir. Kendi görüşlerine zıt bir sahabi kavli duyduğunda kaynak sahihse, mutlaka onların bizden fazla Resulullah'la diyalogları vardır diyerek sahabi görüşüne değer verdiğini

⁶¹ Ayetullah Ali el-Huseyni Meylani, *İbn Teymiyye ve'l-İmam Ali*, Merkezu'l-Ebhasu'l-Akaidiyye, Kum, 1421, s. 17; Huseyn Şakiri, *Ali fi'l Kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edep*, Müessesetu Âli Beyt, Kum, 1418, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, IV, s. 55-56.

⁶² Ebu Zehra, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskioglu, DİB Yay., Ankara, 1996, s. 181.

⁶³ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahib*, s. 444.

⁶⁴ Zekiyüddin Şaban, (Usulu'l-Fıkh) *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 214.

⁶⁵ Mennau'l-Kattan, *Tarihu Teşri'i'l-İslami*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, s. 182.

⁶⁶ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahib*, s. 505 vd.

göstermiştir⁶⁷ ki Hz. Ali'nin bütün bu sahabe kavli ile alakalı söylediklerinden büyük bir paya sahip olduğu, mezhebini inceleyenler tarafından görülecektir.

Bazı bilginler, Kitap, Sünnet ve icmada hüküm bulunmadığı zaman sahabe kavlini bağlayıcı bir kaynak olarak görürler. Bu dört mezhebin de görüşüdür. Buna itiraz edenler olmuşsa da genel kanı budur. Yanlış sahabilerin de hata yapabilecekleri, hükmünde yanılacakları de kabul edilmektedir. Ancak sahabe görüşleri, diğer müctehidlerin görüşlerinden üstündür ve diğer müctehidler için de bağlayıcıdır.⁶⁸ Bütün bunlardan hareketle mezheplerin teşekkül döneminde Hz. Ali'nin içtihatları, fetvaları ve görüşleri bütün fakihlerce dikkate alınmış ve önemsenmiştir diyebiliriz.

Sonuç

Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve Hz. Ali döneminde devam eden ihtilaf ve karışıklıklar bir türlü önlenemedi. Bu karışıklıklar, temelde hilafet/imamet odaklıydı. Hz. Osman bahane edildi ve sahabe kanının dökülmesine varan olaylar yaşandı. Bu olayların neticelerinden olan Cemel ve Siffin savaşları ve bu savaşlara bağlı olarak gelişen büyük günah işleyenlerin durumu, iman ve kader meseleleri; bu kargaşaya ortamının durulmasından sonra, bu şeraitin devam etmesini isteyenler tarafından fikriyat alanında da sürdürüldü. Bütün bu koşullar siyasi ve itikadi mezheplerin ortaya çıkışını doğurdu. Görünürde düşünce farklılıkları olarak algılanan ancak İslam düşüncesinin gelişimi adına olumsuz sonuçlar da doğurabilecek birçok fırka ortaya çıktı. Bu yapılanmalar, Ehli Sünnet ve diğerleri olarak kategorize edilmek zorunda kaldı. Bütün bunlardan hareketle Hz. Ali döneminin, siyasi ve itikadi mezheplerin meşru temelini oluşturan etkenlerden biri olduğu kabul edilebilir. Ancak siyasi ve itikadi mezheplerin tek çıkış nedeninin, Hz. Ali döneminde meydana gelen bu ihtilaflardan kaynaklandığı söylenemez.

Hz. Ali dönemi sadece siyasi ihtilaf ve karışıklıklarla anılmamalıdır. Bu dönemde yapılan içtihatlar, verilen fetvalar ve hükümler, halifelik makamınca verilen tazir cezaları ve bazı uygulamalar ileriki dönemlerde fıkhi mezheplerin oluşumuna da katkıda bulunmuştur. Netice

⁶⁷ Ebu Zehra, *İmam Malik*, çev. Osman Keskiöglü, Hilal Yay., Ankara, 1984, s. 306 vd.

⁶⁸ Zekiyüddin Şaban, *Usulu'l-Fıkıh*, s. 215.

itibariyle Hz. Ali dönemi incelenmeden mezheplerin oluşumu hakkında söz söylenmemelidir. Kanaatimizce Ehl-i Sünnet mezhepleri içerisinde Hz. Ali'den en çok istifade eden mezhep, Hanefi mezhebi olmuştur. Mezheplerin görüşlerine baktığımızda Hanefi mezhebi ile diğer mezheplerin görüş ayrılıklarına sık sık rastlarız. Hanefilerin bu farklı görüşlerinin sebeplerinden biri de Hz. Ali'den gelen rivayetlerdir. Zira Hz. Ali içtihatlarına muvafık olup da diğer mezheplerce kabul edilmeyen birçok Hanefi mezhebi içtihadı mevcuttur. Sonuç itibariyle Hz. Ali döneminde sadece siyasi karışıklıkların olmadığını, yoğun ilmi faaliyetlerin yaşandığını ve bunun da fıkhi mezheplerin oluşumuna etki ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abdulaziz, Abdusselam Sachedina, *Islamic Messianism The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, State University of New York Press, New York, 1981.
- Abdurrezzak, Hemmam b. Nafi el-Himyari es-San'ani, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara, 2001.
- Askeri, Necmuddin, *Makamu'l-İmami Ali*, Matbaatu'l-Âdab, Nəcəf, ty.
- Belazurî, Ebu Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, 1959.
- Berri, Muhammed b. Ebibekr et-Tahsani, *el-Cevhere fi Nesebi'l-İmam Ali ve Âlihi*, thk. Muhammed Altunci, Müessesetü'l-Alem, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, Beyrut, 1402.
- Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Devseri, Rabian b. Hadi, *Hucdiyyetu Kavlu's-Sahabi İnde's-Selef*, (Medine İslam Üniversitesi Şeriat Fakültesi Usulu Fıkıh Bölümü Öğretim Görevlisi) www.mahaja.com/library/downloads/books/46. (13.03.2013).
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöglü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Ebu Zehra, *İmam Malik*, çev. Osman Keskiöglü, Hilal Yay., Ankara, 1984.
- _____, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskiöglü, DİB. Yay., Ankara, 1996.
- _____, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiye*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ty.
- Erdem, Mehmet, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, c. 8, sayı: 24, 2006.
- _____, *İçtihat Felsefesinin Filolojik Temelleri*, Şark Dağıtım, Elazığ, 2002.
- _____, *İslam Hukuku Tartışma Metodolojisi*, Ankara, 2006.

- Ergin, Murat, *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, Şanlıurfa, 2000.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, Yaşar Kandemir, "Ali", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul, 1989.
- Hairi, Cafer Abbas, *Belağatu'l-İmam Ali b. el-Huseyn*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425.
- Hakim, Muhammed Taki, *Usulu'l Âmmeh li'l Fıkh'il Mukarene*, Muessetu Âli Beyt, Kum, Dar-u İhya'it-Turas/ Beyrut nüshası.
- Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk., Suheyl Zekkar, Dimeşk, 1968.
- Hallaf, Abdulvehhab, *İlm-i Usuli'-Fıkh*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, 1984.
- Hersavi, Huseyn Ğayb Ğulami, *el-İmam Buhari ve Fıkh'u'l-Irak*, Daru'l-İ'tisam, Beyrut, 1420.
- Heytemi, Ahmed Şihabuddin b. Hacer el-Mekki, *es-Savâ'ku'l-Muhrika*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, ty.
- İbn Abdilberr, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah en-Nemeri el-Kurtubi, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*, thk., Ali Muhammed el-Bacevi, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1412.
- İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali el- Hanbeli, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1992.
- İbn Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el- Cezeri, *El-Kamil fi't-Tarih*, Kahire, 1348.
- _____, *Usdu'l Ğabe fi Marifet-i- Sahabe*, thk., Halil Me'mun Şeyha, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 2001.
- İbn Dimeşki, el Hafız Şemsuddin Ebi'l-Bereket Muhammed b. Ahmed, *Cevahiru'l-Metalib fi Menakibi'l-İmam Ali*, thk. Muhammed Bakır el-Mahmudi, Matbaatu Daniş, Kum, ty.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, thk. Abdüsselam Şeddad, Darul-Beyza, 2005.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el Muhalla bi'l-Âsâr*, Daru'l-Müniriye, Mısır, 1348.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el- Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, Daru's-Saade, Mısır, 1939.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri, *el-İmame ve's-Siyase*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni, Mısır, ty.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Leiden, 1325.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, thk., Fehim Muhammed Seltut, Dâru'l-İsfehan, Cidde, ty.
- İbn Teymiyye, Abdülhalim bin Mecdiddin bin Abdüsselâm, *Dekaiku't-Tefsir el-Cami` li Tefsir-i İbn Teymiyye*, thk. Muhammed es-Sayd, Müessetu Ulümü'l-Kur'ân, Dimaşk, ty.
- _____, *Minhacu Sünneti'n-Nebeviyye*, Muessesetu Kurtuba, 1406.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul, 2011.
- Keskioğlu, Osman, *Fakih Sahabiler ve Mezhep İmamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

- Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, TDVY, Ankara, 1998.
- İsferayini, Abdulkadir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1990.
- Mazin, Mübarek, *Nahvu'l-Arabi*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Mennau'l-Kattan, *Tarihu Teşri'i'l-İslami, Müessesetü'r-Risale*, Beyrut, ty.
- Mesudi, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut, 1408.
- Meyanci, Ahmed, *Akil İbn Ebi Talib*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425.
- Meylani, Ayetullah Ali el-Huseyni, *İbn Teymiyye ve'l-İmam Ali, Merkezu'l-Ebhasu'l-Akaidiyye*, Kum, 1421.
- Muhammed Rıza, *Zi'n-Nureyn Osman b. Affan el-Halifetü's-Salis*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- Musavi, Şemsettin Fahhar b. Muid, *el-Hucce ale'z-Zahib fi Tekfiri Ebi Talib*, thk. Muhammed Bahrululum, Matbaatu Emir, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, Kum, 1410.
- Reyşehri, Muhammed, *Mevsuatu İmam Ali b. Ebi Talib fi'l Kitabi ve's-Sünneti ve't-Tarih*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425.
- Rufai, Talib, *Akidetu Ebi Talib*, Merkezu'l-Ebhas el Akaidiyye, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, Kum, ty.
- Samerrâi, Feras Selim Hayyavi, *et-Tarihu Dimaşk*, El-Evail, Dimaşk, 2004.
- Shaban, Muhammed Abdulhayy, *Islamic History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- Subhî, Ahmed Mahmud, *Nazariyyetü'l-imâme lede's-Şi'âti'l-İsnâ 'Aşeriyye*, Beyrut, 1991.
- Şaban, Zekiyüddin, *(Usulu'l-Fıkh) İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay., Ankara, 1996.
- Şakiri, Huseyn, *Ali fi'l Kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edep*, Müessesetü Âli Beyt, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası, Kum, 1418.
- Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *el-Muvafakat fi Usulî's-Şeria*, thk. İbrahim Ramazan, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.
- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2005.
- Şeyh Müfid, *Meseletani fi'n-Nass ala Ali*, thk. Mehdi Necef, Daru'l Müfid, Beyrut.
- Şirazi, Seyid Hasan, *Hadisu 'Zikru'l Ali İbadetun'*, Müessesetü Âli Beyt, Kum, Dar-u İhya'it-Turas/Beyrut nüshası.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *İslam'da Şia*, çev. Kadir Akaras, Kevser Yay., İstanbul.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, thk. Hamdi Abdulmecid Selefî, Daru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Ulvani, Taha Cabir, *Edebu'l-İhtilaf Fi'l-İslam*, Daru's-Şihab, Kahire, ty.
- Vaglieri, Laura, "Ali ve Muaviye Mücadelesi ve Harici Ayrılmasının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi", "The Ali-Muawiye Conflict und the Kharijite

- Secession Reexamined in the Light of Ibadite Sources*", çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *AÜİFD*, c. XIX, Ankara, 1973.
- Verdani, Salih, *Şiatu fi Mısır min'el-İmam Ali hatta'l İmam Humeyni*, Mektebetu Medbuli'l-Sağır, Kahire, 1414.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, The Formative Period of Islamic Thought*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sarkaç Yay., Ankara, 2010.
- Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işiltan, İÜEF Yay., İstanbul, 1960.
- Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb, *Tarihu'l-Yakubi*, Daru'l- Sadır, Beyrut, 1358.
- Yemeni, Ebu Muhammed, *Akaidü's-Selase ve's-Seb'in Fırka*, thk. Muhammed Abdullah Zerban, Mektebetu'l- Ulûm ve'l- Hikem, Medine, 1414.
- www.mahaja.com/library/downloads/books/46 (13.03.2013).
- <http://www.al-shia.com/html/ara/books/kalam/a16html>. (13.03.2013).
- <http://www.ebnmaryam.com/vb/t31043.html>. (14.03.2013).